

«Τα μωμογέρεα» του Θέμη Απατσιδής

Παρουσίαση από τον Αντώνη Παυλίδη

Η αξία της παράδοσης, όπως υποστηρίζει ο Νίκος Λυγερός, βρίσκεται στο γεγονός ότι δεν είναι απλώς μια πιστή αναπαράσταση των παλαιότερων, αλλά ενσωματώνει μέσα της συνεχώς νέα στοιχεία δια μέσου των αιώνων. Συνεπώς δεν είναι ορθό να την αντιμετωπίσουμε ως ένα στατικό στοιχείο, αλλά και ως διδαχή της ιστορίας, γιατί η αναπαραγωγή της μας δείχνει τις διάφορες ιστορικές φάσεις του ελληνισμού. Μέσω δηλαδή της αναπαραγωγής της παράδοσης αναδεικνύεται η ιστορία μας. Με άλλα λόγια αυτοί που συμμετέχουν στην αναπαραγωγή του εθίμου, ζουν την ιστορία. Α υτός είναι ένας ισχυρός λόγος για να συγχαρούμε το Θέμη Απατσιδής για την πρωτοβουλία του να γράφει αυτό το ενδιαφέρον βιβλίο καθώς και όλους αυτούς τους ανθρώπους που επιμένουν να αντιπαρατίθενται στις σημερινές συνθήκες του πολιτιστικού ιμπεριαλισμού, συμμετέχοντας κάθε χρόνο στην αναπαραγωγή αυτού του μοναδικού και εντυπωσιακού εθίμου των μωμογέρων, που εκπέμπει πλήθος μηνυμάτων και συμβολισμών, ερχόμενο από τα βάθη των αιώνων του ελληνισμού.

Μια από τις ενδιαφέρουσες όψεις του θέματος που πραγματεύεται ο συγγραφέας, είναι ο βάσιμος ισχυρισμός του ότι τα μωμογέρεα δεν είναι ένα καθαρά ψυχαγωγικό θέαμα. Ο μεγάλος πλούτος των επί μέρους στοιχείων του δρώμενου που τα παραθέτει με ακρίβεια και λεπτομέρειες, μπορούν να αναλυθούν και να ερμηνευτούν έτσι, ώστε να γίνουν κατανοητά από εκείνους τους Έλληνες, που αφ ενός δεν έχουν τη δυνατότητα κατανόησής τους, αφ ετέρου δεν θέλουν να ξεχάσουν τις ρίζες τους μέσα στη μιζέρια και το χάος της σημερινής πραγματικότητας. Από την άλλη πλευρά το δρώμενο κατά το συγγραφέα έχει διονυσιακή χροιά, χωρίς να ταυτίζεται με τις γιορτές προς τιμή του Διονύσου. Πραγματικά. Το περιπαικτικό στοιχείο, οι βωμολοχίες, το ανακάτωμα των πάντων, το σατυρικό περιεχόμενο των τραγουδιών μέσω των οποίων εκτίθενται σε κοινή θέα τα ελαττώματα του νοικοκύρη του κάθε σπιτιού από το οποίο περνάνε, όλα αυτά έχουν καθαρά ψυχαγωγικό στόχο. Ο θεατής παραλέμπεται στο χώρο του ιστορικού Πόντου, όπου μ' όλα αυτά επιδιώκεται η δημιουργία ενός κλίματος χαράς, ευθυμίας, ευφορίας, για να εκτονωθεί η μεγάλη πίεση από τον καθημερινό αγώνα επιβίωσης των Ελλήνων του Πόντου, που στις περισσότερες μάλιστα περιπτώσεις δίνεται κάτω από οριακές συνθήκες. Έτσι κατά το συγγραφέα επέρχεται ένα είδος κάθαρσης. Έτσι ανανεώνονται οι δυνάμεις για να συνεχιστεί αύριο εκ νέου ο αγώνας για την επιβίωση των Ποντίων, που έζησαν για αιώνες κυριολεκτικά γαντζωμένοι στα παρχαρομύτε ανάμεσα στα αδιαπέραστα ποντικά βουνά και τα ορμητικά ποτάμια, που μετά από σύντομο δρόμο λίγων χιλιομέτρων ή εκατοντάδων μέτρων χύνονταν ορμητικά στην απότομη και σκοτεινή, γι' αυτό και μαύρη, θάλασσα. Γι' αυτό το λόγο οι Πόντιοι επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν τις ευκαιρίες διασκέδασης, γιατί η ανανέωση των δυνάμεών τους είναι καθοριστικός όρος επιβίωσής τους, γι' αυτό άλλωστε οι πανηγύρεις σε κάθε περίπτωση είναι περισσότερες από μία το χρόνο σε κάθε χωριό και οικισμό.

Οι παραστάσεις του δρώμενου κατά το συγγραφέα, ξεκινούν από την αυλή της εκκλησίας αμέσως μετά τη λειτουργία και αν δεν υπάρχει λειτουργία εκείνη τη μέρα, από την αυλή του σχολείου. Δεν θεωρώ καθόλου τυχαίο που το πανάρχαιο δρώμενο συνδέεται με την εκκλησία και το σχολείο, τα δύο κορυφαία ιδεολογικά σύμβολα του ποντιακού ελληνισμού, γεγονός που καθιστά και το δρώμενο στοιχείο της ιδεολογίας του. Αυτό ενισχύεται από το γεγονός ότι στον ιστορικό Πόντο τα κεντρικά στοιχεία της ιδεολογίας των προγόνων μας είναι σαφέστατα και ορατά: Η εκκλησία συνήθως βρίσκεται στον ίδιο χώρο με το σχολείο, γεγονός που το βλέπουμε να αναπαράγεται από τους Πόντιους πρόσφυγες στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Εδώ ο συγγραφέας, και πολύ ορθά, θεωρεί την επιλογή του χώρου εκκίνησης του δρώμενου ως «*εκδήλωση της θρησκευτικότητας και του πατριωτισμού του λαού*», δύο στοιχείων δηλαδή που είναι βαθιά ριζωμένα στις πτυχές της λαϊκής συνείδησης.

Στη συνέχεια και κατά την εξέλιξη της δράσης, ο όμιλος πηγαίνει στην πλατεία και τα καφενεία, στους χώρους δηλαδή μεγάλων συγκεντρώσεων των κατοίκων της μικρής κοινωνίας του χωριού και στη συνέχεια σ' όλα τα σπίτια του χωριού, γεγονός που, σε συνδυασμό με την ενεργό συμμετοχή των

θεατών στην εξέλιξη της δράσης, καθιστά συμμετοχο στη δράση σύμπασα την τοπική κοινωνία, δίνοντας έτσι καθολικό χαρακτήρα στο δρώμενο. Αυτό βλέπουμε να συμβαίνει σε πολλές πτυχές της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων στον Πόντου, όπως πχ στην περίπτωση του γάμου, όπου συμμετέχει σύμπασα η μικρή κοινωνία, ενώ με το κοτσαγγέλ', με το οποίο ολοκληρώνεται και κλείνει ο κύκλος του ποντιακού γάμου, οι χορευτές περνούν χορεύοντας απ' όλα τα σπίτια του χωριού, ενισχύοντας και εμπεδώνοντας αυτή την αίσθηση. Εδώ υπάρχει ένα στοιχείο που ενισχύει και μεγιστοποιεί τον καθολικό χαρακτήρα του δρώμενου: Ο θίασος μετακινείται και στα γειτονικά χωριά, σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις κάτω από όχι εύκολες συνθήκες, μεταφέροντας έτσι το μήνυμα και στον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο.

Ο συγγραφέας στο βιβλίο του χρησιμοποιεί ένα ορθό επιστημονικό λόγο, απολύτως όμως προσιτό και στους αμήτους, αξιοποιεί εύστοχα τις πηγές του, ενώ δεν παραλείπει να αποδώσει σε κείνους που οφείλει την ανάλογη τιμή, όπως στην περίπτωση του Ανέστη Κοροσίδη, του οποίου παραθέτει αυτούσια τη σχετική με το θέμα καταγραφή, χωρίς δικές του παρεμβάσεις. Με έξυπνες τεχνικές - όπως εκείνη η απεικόνιση στην ίδια σελίδα δύο φωτογραφιών των θιάσων αριστερά του 1933 και δεξιά του 1951, όπου έχεις την αίσθηση ότι πρόκειται για μία, ενιαία φωτογραφία - προσπαθεί να δώσει το χαρακτήρα της ενότητας και της συνέχειας το δρώμενου, κατά τις τελευταίες τουλάχιστον δεκαετίες.

Ο συγγραφέας με τα επί μέρους στοιχεία του δρώμενου, υπενθυμίζει την πανάρχαια προέλευση και τους συμβολισμούς του. Έτσι οι χορευτές συμβολίζουν αρχαίους Έλληνες πολεμιστές και οι χορευτικές κινήσεις τους έχουν πολεμικό χρώμα. Σύμφωνα με μια άποψη που παραθέτει, οι δώδεκα χορευτές αντιστοιχούν στους δώδεκα μήνες του χρόνου και κατά μία άλλη στο 12μελή αρχαίο ελληνικό χορό, ενώ ο αρχηγός στον κορυφαίο του χορού. Εμπλουτίζοντας τα δεδομένα αυτά με τα εργαλεία της κοινωνικής ανθρωπολογίας, θα ήθελα να δώσω και μια άλλη διάσταση, που σχετίζεται με το ρόλο των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Ο 12μελής αρχαίος ελληνικός χορός αναφέρεται στους δώδεκα ολύμπιους θεούς, που στη συνέχεια μετεξελίσσονται στους 12 Αποστόλους του χριστιανισμού προσαρμοζόμενοι στο δικό του ιδεολογικό σύστημα, ενώ λίγο αργότερα σε άλλα δόγματα αντιστοιχούν στους 12 Δερβίσηδες του Αλεβιδισμού, γεγονός που δείχνει ότι τίποτε δεν χάνεται από το συλλογικό υποσυνείδητο και το βλέπουμε στο πέρασμα των αιώνων να εκφράζεται αναπαραγόμενο στην καθημερινή ζωή. Αυτό ακριβώς απαντά στο καιρίο ερώτημα: Γιατί οι Πόντιοι συνεχίζουν την αναπαραγωγή του δρώμενου; Ποια ανάγκη τους ωθεί σ' αυτό; Η ερμηνεία που δίνεται για την αναβίωση του εθίμου μετά τον πόλεμο (η οικονομική στήριξη του αθλητικού συλλόγου) μπορεί να θεωρηθεί μόνο ως αφορμή, ενώ η βαθύτερη αιτία πρέπει να αναζητηθεί στις συλλογικές αναπαραστάσεις, που κάποια στιγμή εκφράζουν όλα όσα στο πέρασμα των αιώνων παρέμειναν σε λανθάνουσα κατάσταση στο συλλογικό υποσυνείδητο του ποντιακού ελληνισμού. Κατά τον ίδιο λόγο οι ρακένδυτοι και αγράμματοι αγωνιστές του 21 παρέμειναν για 4 αιώνες στα καλλιμάρμαρα ερείπια προσμένοντας το Μεγάλο Ξεσηκωμό. Γι' αυτό ζούσαν. Πώς νομίζετε ότι όλοι αυτοί που τους αποκαλούσαν περιφρονητικά Ραγιαδες, Γραικούς, ξαφνικά στα κείμενα του αγώνα του 21 αυτοαποκαλούνται «*Παίδες Ελλήνων*»; Πώς αλλιώς ερμηνεύετε την απάντηση του αγράμματου Μακρυγιάννη στο ερώτημα εκείνων που του έδειξαν τα αρχαία αγάλματα, ότι «*δι' αυτά πολεμήσαμεν*»; Έτσι ερμηνεύεται και η εικόνα της γριάς μουσουλμάνας που μας μετέφερε ο Δημήτρης Αθανασιάδης από τα βάθη της Ανατολής, που πριν φουρνίσει το ψωμί, σχηματίζει επάνω του ένα σταυρό, μη γνωρίζοντας γιατί, όμως εκείνο που γνωρίζει καλά είναι ότι αυτό σημαίνει «*ευλογία*» γιατί έτσι μεταφέρθηκε μέχρις αυτήν από τις παλαιότερες γενιές.

Σύμφωνα με την έρευνα του συγγραφέα οι ρίζες του δρώμενου ανιχνεύονται πολύ βαθιά στους αιώνες, πριν ακόμη κι απ' την αρχαϊκή περίοδο. Μέσω των αιώνων προσλαμβάνει στοιχεία της κάθε περιόδου που το εμπλουτίζουν, καθιστώντας το στην ουσία καθρέπτη της ιστορίας. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της τουρκοκρατίας, κατά την οποία προστίθενται νέα δεδομένα, όπως τα σατιρικά στοιχεία μέσω των οποίων χλευάζονται η διαφθορά, η αυθαιρεσία και η καταπίεση των τουρκικών αρχών, κλπ. Κατά τον τρόπο αυτό, όπως τονίζει ο συγγραφέας, ο συμβολικός αυτός θίασος αναζωπυρώνει το ηθικό των σκλαβωμένων Ποντίων, καλλιεργώντας παράλληλα την εθνική ιδέα. Θεωρώ ότι την αναπαραγωγή του δρώμενου κατ' αυτή την περίοδο θα πρέπει να την προσθέσουμε στο σύνολο των μηχανισμών ιδεολογικής αντίστασης του ποντιακού ελληνισμού, με τα οποία τον εξόπλισε η περίοδος 2,5 αιώνων της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας. Εξ αιτίας αυτών των μηχανισμών κατορθώνει ν' αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τον κίνδυνο ένταξης του στο οθωμανικό ιδεολογικό σύστημα που συνεπάγονται οι μεγάλης έκτασης βίαιοι εξισλαμισμοί αυτής της

περιόδου. Στην ίδια περίπτωση των μηχανισμών ιδεολογικής αντίστασης των Ποντίων πρέπει να ενταχθεί και το φαινόμενο του Κρυπτοχριστιανισμού, με το οποίο κατορθώσει να επιβιώσει κατά τους σκοτεινούς αυτούς αιώνες.

Ένα επί πλέον στοιχείο που θέτει υπόψη μας ο συγγραφέας με το βιβλίο του είναι η ιδιαιτερότητα του δρώμενου στο γενέθλιο τόπο του, το Καρυχώρι, που το συνδέει με την ιστορική πατρίδα των Καρυχωριτών Λιβερά, όπου ενσωματώθηκαν στοιχεία της βυζαντινής περιόδου. Εδώ έχουμε την αναπαραγωγή ενός καθαρά γονιμικού θέματος - όπως είναι η αρπαγή της νύφης - και τη σύνδεσή του με την αρπαγή της γυναίκας του Ακρίτα, ενός θέματος δηλαδή που φτάνει μέσω του δρώμενου στις μέρες μας, καθιστώντας το παρόν ως ιστορία. Αυτό αξιολογείται ως ένα επί πλέον θετικό στοιχείο της μελέτης του Θέμη Απατσιδής.

Στο τέλος, με την παράθεση και άλλων δράσεων πολιτισμού στο Καρυχώρι, ο συγγραφέας αποδεικνύει με πολύ απλό τρόπο ότι τίποτε δεν είναι τυχαίο. Στις συνθήκες της μεταβιομηχανικής κοινωνίας της νέας τάξης πραγμάτων, όπου πρότυπα, ιδέες και αξίες ισοπεδώνονται κάτω από την τεράστια πίεση του πολιτιστικού ιμπεριαλισμού, μας δείχνει ότι υπάρχουν ακόμη μικρές κοινωνίες - και υπάρχουν πολλές στην περιφέρεια της Ελλάδας - που αντιστέκονται αποτελεσματικά, αναπαράγοντας τα αυθεντικά πρότυπα, ιδέες και αξίες του ελλητισμού. Στην τελευταία έκδοση του ΕΥΞΕΙΝΟΥ ΠΟΝΤΟΥ είδα ρεπορτάζ από την αναπαραγωγή του εθίμου, που όμως όλα σχεδόν παρουσιάζονται στην περιοχή Κοζάνης. Αν συνυπολογίσουμε σ' αυτό το πλαίσιο την έμπρακτη στήριξη αυτών των προσπαθειών από την τοπική αυτοδιοίκηση (η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κοζάνης είναι πρωτοπόρα, έχοντας δημιουργήσει πλέον μια παράδοση στήριξης τέτοιων πρωτοβουλιών, όπως της έκδοσης αυτού του θαυμάσιου βιβλίου, των δύο συνεδρίων του Συνδέσμου μας το 1999 και το 2003 με το Δήμο Κοζάνης, της έκδοσης του βιβλίου του Νίκου Λαπαρίδη, κλπ), την έντονη πολιτιστική δράση σ' όλο το νομό με δεκάδες συλλόγους και σωματεία, μπορούμε να αξιολογήσουμε την περιοχή σας ως παράδειγμα αντίστασης στην αδράνεια και την ισοπέδωση με την αναπαραγωγή των ελληνικών ιδεολογικών στοιχείων, ένα από τα οποία -όπως αποδεικνύει ο συγγραφέας - είναι και τα «Κοτσαμάνια-Μωμογέρεα».

Αισθάνομαι κατά κάποιον τρόπο δικαιωμένος με την προτροπή μου στο Θέμη πριν από μερικά χρόνια ν' ασχοληθεί συστηματικά με την ιστορία και τις παραδόσεις του ποντιακού ελλητισμού. Πρόκειται για ένα επώνυμο εκλεκτό στέλεχος της ελληνικής εκπαίδευσης, με μεγάλη προσφορά στους κοινωνικούς αγώνες για μια καλύτερη εκπαίδευση, ένα άνθρωπο με ήθος, συνδυασμένο με μεγάλες δυνατότητες. Αυτό το αποδεικνύει με το αξιόλογο αυτό έργο που φέρνει σε δημοσιότητα. Με βάση αυτούς τους συλλογισμούς, δικαιούμαι να αναμένω ακόμη καλύτερη συνέχεια.